

IŠ PANEVĖŽIO APSKRITIES SAVIVALDYBĖS VEIKLOS 1918-1940 METAIS

PETRAS JUKNEVIČIUS

Specialaus darbo, skirto Panevėžio apskrities savivaldybės istorijai nušviesti, nėra. Atskirų veiklos krypčių fragmentai išbarstyti to meto periodikoje (11; 13; 14; 15; 16; 17;), naujai pasirodžiusiuose apie savivaldybių raidą leidiniuose (18). Mokyklų pastatymo metus galima patikslinti Panevėžio valstybiniame archyve (toliau - PVA) išlikusios medžiagos dėka (1; 2; 3), statybos duomenys yra S. Kolupailos darbuose (6; 7). Šiek tiek duomenų apskrities savivaldybės veiklai nušviesti yra pateikę išeivijos leidiniai (8; 19). Plačiausiai apie Panevėžio apskrities savivaldybės veiklą rašoma 1938 m. išleistoje knygoje (12) bei bendrame leidinyje, skirtame Lietuvos savivaldybių dešimtmečiui (10). Šis straipsnis nepretenduoja į išsamesnę Panevėžio apskrities savivaldybių istoriją. Tai daugiau atskirų veiklos krypčių apžvalga.

Profesorius P. Leonas, rašydamas apie Lietuvos savivaldybes, aptarė svarbiausius jų uždavinius. Šalia kitų veiklos krypčių išskiriami ir švietimo, neturtingųjų šelpimo, sveikatos apsaugos, kelių tiesimo uždaviniai (9, 69-72). Šioms Panevėžio apskrities veiklos kryptims pagrindinį dėmesį ir skirsime šiame straipsnyje.

Apskrities savivaldybės kūrimosi pradžia - 1918-ieji. Tų metų vasarą miesteliuose ir bažnyt-kaimiuose susiorganizavo parapiniai komitetai. Pirmasis Panevėžio apskrities parapinių komitetų įgaliotinių suvažiavimas įvyko 1918 metų lapkričio mėnesio pabaigoje (12, 9). Dėl įvairių priežasčių (nesuskubta išrinkti, laiku nesužinota apie šaukiamą suvažiavimą) nesusirinko visų parapijų atstovai. Buvo išrinktas laikinas apskrities komitetas, kuriam buvo pavesta sušaukti visų parapijų atstovų suvažiavimą. Antrasis parapinių komitetų atstovų suvažiavimas įvyko 1918 m. gruodžio mėn. antrojoje pusėje Panevėžyje (5). Suvažiavime buvo perrinktas apskrities komitetas. Į jį išrinkti J. Čerkesas, S. Balčas, Stanikūnas, Narvidas, P. Liubinas, Mickevičius ir kt. (19, 184). Deja, apskrities komitetas nebebuvo veiksmingas, nes dalyje apskrities jau šeiminkavo bolševikai.

Išlaisvinus Panevėžį iš bolševikų, 1919 m. birželio 12 d. susirinko apskrities Seimelis, sukviestas pagal laikinosios Vyriausybės instrukcijas. Didesnė dalis atstovų į Seimelio posėdį atvyko jau kaip Valsčių komitetų įgaliotiniai, nes pietvakarinėje apskrities dalyje, kur bolševikų valdžia buvo trumpai, parapinių komitetų pavadinimai jau buvo pakeisti. Buvo perrinktas apskrities komitetas, iš pradžių iš 5 narių. Vėliau jį sudarė 3 nariai. Iki I-ojo Savivaldybių įstatymo paskelbimo Seimeliui pirmininkavo Br. Brazdys. Po minėto įstatymo paskelbimo, 1920 m. sausio 28 d., susirinko pirmoji apskrities Taryba. Jos pirmininku išrinktas P. Butkus. Vietoje komiteto buvo išrinkta 3-jų asmenų valdyba. Pastarosios pirmininku tapo P. Liubinas. 1920-1924 metais valdybai vadovavo J. Bukėnas, vėliau Vl. Rozmanas, Br. Stosiūnas, nuo 1930 m. - A. Staškevičius (12, 9-10). 1938 m. apskričiai vadovauti pradėjo pulkininkas J. Šlepetys, po jo trumpą laiką vadovavo A. Morkus, sovietinė valdžia 1940 m. paskyrė Jonušą (8, 184-185).

XX a. pradžioje, grąžinus Lietuvai spaudą, kaimuose steigiamos lietuviškos mokyklos. Pirmasis pasaulinis karas ir kaizerinė okupacija, bolševikmetis suardė besikuriantį mokyklų tinklą. Nepriklausomybės metais daug ką teko pradėti iš naujo. Panevėžio apskritis iš rusų valdymo laikų paveldėjo 24 buvusias valdines pradžios mokyklas, kurių 15 buvo senuose namuose ir 9 samdomuose butuose. 1919 m. pradžios mokyklų skaičius apskrityje išaugo iki 81 mokyklos su 107 komplektais. Tą augimą paspartino kaizerinės okupacijos metu kaimuose slapta veikusios privačios mokyklos, kurios, atgavus nepriklausomybę, buvo įjungtos į valstybinių pradžios mokyklų tinklą (12, 21).

Mokyklos patalpos daugiausia buvo kaimo ūkininkų gryčiose. Caro valdymo metais pradžios mokykloms statyti namai Pirmojo pasaulinio karo metais buvo labai nuniokoti. Jau 1921 m. net vienuolikoje pradžios mokyklų teko atlikti stambesnį remontą. 1923 m. Panevėžio apskrities savivaldybė išleido 24700 litų mokyklų pastatų įsigijimui ir remontui, valsčių savivaldybės - virš 54 tūkst. litų. Atitinkamai 1924 m. apskrities savivaldybė išleido 29156 lt., valsčių - 18238 lt., 1925 m. - 48353 lt. ir 4690 lt., 1926 m. - 53259 lt. ir 10570 lt. ir t. t. (10, 166-169). Dėl finansinių sunkumų pirmąjį dešimtmetį mokyklų statybos tempai nebuvo spartūs. 1922 m. pradėta statyti Miežiškių pradžios mokykla buvo baigta tik 1926 metais. Iš viso per tą laikotarpį apskrities savivaldybė pastatė 4 pradžios mokyklas, vienus namus nupirko ir vienus perkėlė į kitą vietą (12, 14). O mokyklų skaičius per pirmąjį dešimtmetį smarkiai išaugo. 1928 metais apskrityje jau buvo 150 pradžios mokyklų su 220 komplektų. Tik 45 mokyklos su 80 komplektų buvo nuosavuose namuose, o net 113 mokyklų su 140 komplektų buvo nuomojamuose butuose (12, 14). Vykdamas žemės reformą, 14 namų mokykloms buvo gauta iš parceliuojamų dvarų. Taip Kulbių buvusiam dvare įsikūrė Kulbių pradžios mokykla (2, 51). Buvusiam dvare veikė Smiltynės mokykla ir kt.

Per antrąjį Nepriklausomybės dešimtmetį, kai Vyriausybė pradėjo remti savivaldybes, išaugo mokyklų statybos mastai. Nors šiuo laikotarpiu mokyklų skaičiaus augimo tempai sumažėjo, nes Švietimo ministerijos patvirtintas Panevėžio apskrities pradžios mokyklų tinklas jau buvo užpildytas. Per 1928-1938 m. apskrityje padaugėjo tik 15 mokyklų su 92 komplektais. 1938 m. pradžios mokyklų skaičius apskrityje buvo išaugęs iki 173 mokyklų su 312 komplektų. 95 mokyklos turėjo savus namus, 78 buvo nuomojami butai (12, 14). Apie naujų mokyklų statybos užmojus vaizdžiai kalba Smilgių valsčiaus medžiaga. 1930 m. pastatyta Sujetų pradžios mokykla, 1933 m. - Smilgių pradžios mokykla ir progimnazija, 1936 m. - Jukiškių, o 1939 m. - Dapšionių pradžios mokyklos (3, 7-31). 1930 m. pastatyta Orelių pradžios mokykla (1, 44). Apie 1938 m. pagal inžinieriaus P. Lelio projektus pastatytos didelės modernios mokyklos Šeduvoje ir Ramygaloje. Jų vertė atitinkamai 150000 ir 80000 litų (8, 186). Dar keturios mūrinės mokyklos pastatytos valsčiuose ūkio būdu. Tarp jų - Bernatonių pradžios mokykla (12, 15), 1941 m. pastatyta Dambavos mokykla (2, 34).

1919 m. pradžios mokyklose mokėsi apie 5000 mokinių, 1938 m. - jau 13961 mokinys (12, 15).

Didelių išlaidų pareikalavo mokyklų aprūpinimas inventoriumi. Nuo 1923 m. apskrities savivaldybė pradėjo gaminti mokykloms suolus. Iki to laiko buvo naudojami pačių gyventojų pagaminti suolai. Inventoriaus įsigijimui apskrities savivaldybė tik 1923 m. išleido 20560 lt., valsčių savivaldybės - 6439 lt. (10, 170).

Sunkiai buvo sprendžiama ir mokytojų problema. Apskrities savivaldybė skyrė gabesniems ir mažiau pasiturintiems Panevėžio mokytojų seminarijos mokiniams stipendijas su sąlyga, kad baigę liks mokytojauti Panevėžio apskrityje. Iš viso švietimui kelti apskrities savivaldybė per dvidešimt metų išleido 289581 auksinų ir 1762530 lt. (12, 13).

Svarbi savivaldybių veiklos kryptis buvo labdara bei globa ir sveikatos apsauga. Vietos savivaldybės savo lėšomis 1928 m. išlaikė 25 senelių ir bendruomenės prieglaudą (18, 271). Ramygaloje veikusi valsčiaus savivaldybės senelių ir vaikų prieglauda turėjo 21 globotinį. Įvairiai nurodoma jos įsteigimo data: jubiliejiniam leidinyje, skirtame savivaldybių veiklos dešimtmečiui, nurodomi 1919 m. (10, 212), R. Stačiokas įsteigimo metus nukelia į 1916 m. (18, 273). Prieglauda turėjo 3 ha žemės su trobesiais. Žemę išnuomodavo ir gaudavo 300 lt. metinių pajamų. Savivaldybė iš savo biudžeto prieglaudos išlaikymui kasmet išskirdavo vidutiniškai 3,7 tūkst. litų (18, 273).

Rozalimo prieglauda, įsteigta prieš Pirmąjį pasaulinį karą, turėjo 5 ha žemės su trobesiais. Lėšų gaudavo iš žemės ūkio. Prieglaudoje gyveno 30 globotinių (10, 212). Apie Šeduvoje buvusią prieglaudą duomenų nėra. 1918-1928 m. Panevėžio savivaldybių ligoninėse gydėsi 5385 vyrai, 5793 moterys, ambulatoriškai - 15528 žmonės (5). Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Panevėžio apskrityje buvo 3 ligoninės: dvi valdžios ir viena privati. Po karo kurį laiką ligoninė buvo būsimos Amatų mokyklos rūmuose. Ji priklausė apskrities ir miesto savivaldybėms. Švietimo ministerija reikalavo

apleisti šias patalpas. Apskritis savivaldybė ryžosi viena išlaikyti ligoninę. Žemės reformos metu gautame sklype (Smėlynės g.) 1923 m. pastatytas medinis pastatas. Jame įsikūrė chirurgijos ir gimdymo skyriai. Vidaus ir užkrečiamų ligų skyriai tilpo sename name. Tais pat metais pastatyta mūrinė skalbykla ir lavoninė. 1924 m. prie medinio namo buvo pristatytas mūrinis penkių kambarių priestatas. Tuo metu ligoninėje dirbo 3 gydytojai: A. Didžiulis, V. Gusevas ir Michailovas. 1928-1930 m. pastatyti nauji dviejų aukštų mūriniai ligoninės rūmai (12, 24). Savivaldybė plėtė ligoninės patalpas. 1935-1937 m. pastatytas kitas pastatas. 1938 m. suremontuotas 1923 m. statytas namas su 1924 m. statytu priestatu. Iš viso į ligoninės statybą ir remontus apskrities savivaldybė įdėjo 1 mil. 8 tūkst. 573 lt. (12, 25). 1937 m. apskrities ligoninėje jau dirbo 9 gydytojai.

Apskritis savivaldybė susirūpino ir ambulatorinės pagalbos teikimu. Prie ligoninės įsteigta poliklinika. 1933 m. Raguvoje buvo įsteigta ambulatorija (12, 27). Nuo 1937 m. ambulatorijos įsteigtos Ramygaloje, Viešintose, Pušalote. Kiek vėliau Krekenavoje, Pumpėnuose, Šeduvoje ir Troškėnuose įsteigti sveikatos punktai. Jau nuo 1931 m. apskrityje pradėti steigti gimdymo pagalbos punktai. Tais metais jie įsteigti Troškėnuose ir Ramygaloje, 1933 m. - Šimonyse ir Pumpėnuose, 1934 m. - Viešintose, 1935 m. - Krekenavoje, 1937 m. - Šeduvoje. Šimonių punktas buvo perkeltas į Kupiškį, nes ten, kaip ir Smilgiuose, įsteigtas sveikatos centras.

Savivaldybė Panevėžyje 1924 ir 1934 metais įsteigė dvi vaistines (12, 28).

Apskritis savivaldybei teko rūpintis kelių tiesimu, tiltų statyba. Vokiečių sudarytas kelių tinklas buvo skirtas jų administracijos ir strategijos reikalams, o ne pritaikytas ūkininkų reikmėms. Per dvidešimt metų apskrities kelių tinklas padidėjo beveik 5 kartus (12, 16). Pirmiausia savivaldybė stengėsi padaryti gerą įvažiavimą į apskrities centrą. 1933-1934 m. padarytas grindinys Panevėžio-Berčiūnų vieškelyje (5, 4 km), 1935 m. išgrįstas kelias į Velžį (3, 6 km), tais pačiais metais pradėta vykdyti plentų statyba (12, 17). Pirmas apskrities savivaldybės statytas plentas buvo Panevėžys-Pajuostė (3, 4 km). Reikalingą akmens kiekį pristatė apskrities valdyba, miesto burmistras pasiuntė apie 150 bedarbių (13, 27). Jau 1934 m. pabaigoje pagrindiniai darbai Pajuostės plente buvo baigti (13, 17). 1935 m. apskrities valdyba pirkė 10 t plentvolį ir pradėjo Ramygalos plento statybą, kuri baigta 1936 metais. Šio 21, 8 kilometro plento statyba kainavo 21300 lt. (12, 17). Plentas buvo tiesiamas ir dėl ūkininkų sumetimų: kad sujungtų Ramygalos miestelį su apskrities centru ir dėl patogesnio susisiekimo ūkininkams, išsiskirsčiusiems į vienkiemius (11, 20). Be to, tai buvo vadinamojo Aukštaičių plento (Cinkiškis-Kėdainiai-Ramygala-Panevėžys-Biržai) dalis. 1937 m. pradėta statyti kita šio kelio dalis-Panevėžio-Pumpėnų plentas. Dalis plento (Panevėžys-Piniava apie 4,5 km) buvo padaryta prieš Pirmąjį pasaulinį karą, toliau už Piniavos, nuo Utos k. iki Stanionių k., savivaldybės dar 1935 m. buvo padarytas žvyrkelis. Iki Biržų apskrities sienos buvo likę 22 km reikalingo nutiesti plento. Šiame ruože darbai baigti 1938 m. Savivaldybei tai kainavo per 516 tūkst. litų (12, 18).

Nemažai lėšų ir rūpesčių pareikalavo tiltų statyba. Dėl silpnos finansinės būklės pirmajame dešimtmetyje daugiau buvo statoma medinių tiltų, antrajame - gelžbetoninių (12, 19). Iš viso Panevėžio apskrityje buvo 2374 įvairaus dydžio tiltai, 1733 iš jų - mediniai (10, 256). Iš pirmajame dešimtmetyje statytų tiltų reikėtų paminėti Velžio tiltą per Nevėžį, statytą 1927 m. Savivaldybei šis inžinieriaus P. Morkūno projektuotas tiltas kainavo 58850 litų. Tai gelžbetoninis, balkinis, trijų angų tiltas (7, 27). Medinį Velžio tiltą, statytą dar XIX a., 1924 metų pavasarį sugriovė ledai (6, 97). 1928 m. gelžbetoninis tiltas pagal jau minėto inžinieriaus projektą pastatytas Raguvoje (7, 27).

Daug daugiau gelžbetoninių tiltų pastatyta 1928-1938 metais. Respublikinė spauda pažymėjo didelio tilto pastatymą Krekenavoje per Nevėžį ir Paliūniškyje per Lėvenį (16, 25). Krekenavos tiltas, statytas 1931 m. (inž. P. Morkūnas), gelžbetoninis, Gerberio sistemos. 68 m tiltas savivaldybei kainavo 102 560 lt. Paliūniškio tiltas statytas 1933 m. (inž. K. Germanas). Šis gelžbetoninis, arkinis su trimis judamais šarnyrais tiltas kainavo 73000 lt. (12, 20). 1934 m. Rozalime per Daugyvenę pastatytas 26 m ilgio gelžbetoninis tiltas (12, 21). 1936 m. apskrities savivaldybė buvo numačiusi pastatyti 3 nedidelius medinius tiltus už 11000 lt., vieną gelžbetoninį daugą (tokio tipo tiltas) už 6000 lt. ir vieną didelį gelžbetoninį 50 m ilgio tiltą per Nevėžį kelyje

Panevėžys-Šeduva už 75000 lt. (15, 24). Neatsitiktinai "Savivaldybė" 1937 m. pažymėjo, kad daugiausia gelžbetoninių tiltų yra Šiaulių ir Panevėžio apskrityse (14, 121). 1938 m. Panevėžio apskrities savivaldybė buvo numachiusi pastatyti 5 gelžbetoninius ir 10 medinių tiltų už 130200 lt. (17, 123). Žymesni mediniai tiltai pastatyti antrajame dešimtmetyje: Gegobastos per Lėvenį ir Naujamiesčio per Nevėžį (12, 21).

Iš žymesnių savivaldybės statinių reikėtų pažymėti Savivaldybės rūmus (inž. P. Lelys) A. Jakšto prospekte (dabar Panevėžio rajono poliklinika - P. J.). Jie savivaldybei kainavo 4 tūkst. lt. (18, 186). Savivaldybei teko spręsti ir daug kitų uždavinių, kurie šiame straipsnyje neaptariami.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Panevėžio valstybės archyvas (PVA) F. 2. Ap. 1. B. 16.
2. PVA F. 2. Ap. 1. B. 22.
3. PVA F. 2. Ap. 1. B. 98.
4. Alperavičius S. Antiliaudinis vietinių savivaldybių pobūdis buržuazinėje Lietuvoje. V., 1957.
5. Juknevičius J. Panevėžio savivaldybių veikla 1919-1928 metais //Laisvas žodis. 1990. Nr. 32.
6. Kolupaila S. Nevėžis. K., 1936.
7. Kolupaila S. Nevėžio tiltai // Savivaldybė. 1936. Nr. 2.
8. Lelis P. Lietuvos keliu. 1910-1973 metai. Toronto, 1973.
9. Leonas P. Lietuvos savivaldybės. K., 1991.
10. Lietuvos savivaldybės 1918-1928. K., 1928.
11. Panevėžio apsk. savivaldybės 1936 m. svarbiausieji darbai // Savivaldybė. 1937. Nr. 1.
12. Panevėžio apskrities savivaldybė 1918-1938 m. Panevėžys. 1938.
13. Savivaldybė. 1934. Nr. 3; Nr. 9.
14. Sniegulis. Apskričių savivaldybių tiltai // Savivaldybė. 1937. Nr. 4.
15. Sniegulis. Apskričių savivaldybių tiltų statyba 1936 m. // Savivaldybė. 1936. Nr. 3.
16. Sniegulis. Statyba ir technika. Statybos reikalų raida paskutinį penkmetį // Savivaldybė. 1936. Nr. 1.
17. Sniegulis. Apskričių savivaldybių 1938 m. tiltų statyba // Savivaldybė. 1938. Nr. 4.
18. Stačiokas R. Lietuvos savivaldybių raida. V., 1991.
19. Žilys P. Savivaldybių kūrimasis Panevėžyje // Panevėžys. Chicago, 1963. P. 178-185; Germanas K. Apskrities savivaldybės darbai. Ten pat. P. 219-230.